

Medan mörkret tätnar

Några reflektioner kring en kollaps som blev ett hot

av Jan Leijonhielm

I DAGARNA ÄR det 30 år sedan Sovjetunionen kollapsade. När jag ser tillbaka på hur landet har utvecklats sedan jag för nära 60 år sedan började intressera mig för det, upplever jag en emotionell berg- och dalbana. Den tog sig uttryck i frustrationen över den betongartade kommuniststruktur som syntes evig till euforin när den trots allt föll ihop, följt av en ökande oro när Ryssland åter började utvecklas mot den auktoritära och i vissa avseenden redan totalitära staten. Idag är det svårt att finna ljuspunkterna, de senaste åren har färgen på den politiska utvecklingen växlat från mörk till nattsvart. Känslan i dag är genuin sorg över att den ryska befolkningen fortsatt berövas förutsättningarna för ett normalt samhälle med ökande välbstånd, demokrati och en fungerande rättsstat.

En fråga som jag ställde mig 1991 var i vilken utsträckning vi förutsåg eller kunde förutsäga kollapsen. Att förutsäga det kupp försök som ledde till den slutliga upplösningen var av naturliga skäl omöjligt, om man inte hörde till kupp makarnas inre krets. Däremot insåg flera bedömare att de ekonomiska faktorerna hade en sprängkraft som hotade den politiska stabiliteten, bl a en mycket tidig och korrekt analys som en analytiker på amerikanska DIA gjorde flera år före kollapsen. Att slutdramat skulle ske i vitryska Belovezjskaja Pusjta i december 1991

var en logisk följd av utvecklingen, men inte ens den vitryske presidenten Sjuskevitj, som jag en gång ställde frågan till, visste med säkerhet vad mötet skulle resultera i. Resultatet blev en form av ramavtal, men någon djupare konsekvensanalys hade man inte gjort enligt denne, t ex rörande militärens eller kommunisternas reaktion. Däremot förnekade han att dokumentet undertecknades av en berusad Jeltsin, som ibland hävdats, denne var helt nykter.

Den ryska utvecklingen beskrivs ibland som långa vågor som rör sig med egen kraft genom århundradena i en pendelrörelse. Men det finns inget deterministiskt inbyggt i den. Jag tror i likhet med många andra att de avgörande faktorerna är avsaknaden av upplysning och renässans, kyrkans band till makten och oförmågan eller oviljan till Vergangenheitsbewältigung. Därtill måste man i en rysk kontext lägga de starka männen. Historien visar att många av de män som styrt och styr landet har gjort det i kraft av sin styrka och/eller hänsynslöshet, något som kännetecknar de flesta auktoritära stater. Vi såg det i den kraftlösa juntan som utmanades av den kraftfulle Jeltsin på stridsvagnen, som i sin tur kunde förbjuda kommunistpartiet inför den försvagade Gorbatsjov. Det är en bitter ödets ironi att den i sin tur orkeslöse Jeltsin i ren självbevaringsdrift lämnade över till den nye starke Putin som

sedan demolerar hans verk. En person med hjärtat bultande för KGB, redan starkt korrumpierad under sin tid i S:t Petersburg, och som helst föredragit att leva i ett sovjetiskt samhälle kunde inte förväntas leda landet mot demokrati. Den dokumentärfilm som visade den brutne Jeltsin som förgäves väntar på ett samtal från Putin, när denne vunnit presidentvalet, är talande.

De få kortlivade öppningarna mot en demokratisk utveckling har stängts, men existerade så länge att demokratin i den form den fick hann förlora förtroendet hos befolkningen. I den ryska ledningen tycktes en panikartad stämning råda inför det nyligen timade parlamentsvalet – för att förhindra valförluster brännmärktes eller förbjöds organisationer och opposition i hittills inte skådad omfattning. Målsättningen har länge stått klar: att behålla makten och återta sin rättmätiga plats i världspolitiken och respekten för den. Någon korrekt bedömning av det väntade utfallet har man genom den nästintill ogenomträngliga redovisningen gjort omöjlig.

Hade omvärlden någon möjlighet att påverka utvecklingen? Förmodligen inte på ett avgörande sätt. Visserligen hade det i backspegeln kanske varit klokt att avskrika den sovjetiska skuldbördan, men det hade sannolikt fått begränsad betydelse. Jeltsin fick mycket ekonomiskt stöd, men det fick aldrig den genomslagskraft som åsyftat. Jag minns att Strobe Talbot, som koordinerade det amerikanska biståndet under ett samtal uttryckte det som ”Russia is a very difficult country to help”. En väsentlig faktor i sammanhanget är korrruptionen, ett gissel som fräter sönder Ryssland. Idag har omvärlden i princip inga möjligheter att påverka rysk utveckling, annat än i ett negativt perspektiv genom sanktioner.

De politiska trenderna går nu i fortsatt oroande riktning, stödet för Stalin växer, är

nu runt 45 procent, andelen som vill återgå till den gamla ordningen ca 50, västerländsk demokrati lockar ca 15 procent osv, enligt en färsk opinionsundersökning.

Man brukar hävda, att Putin inte är allena rådande, och naturligtvis är det så, vi ser regioner som protesterar mot Moskva, spontana protestyttringar dyker upp och stundtals massiva demonstrationer mot Putin som person, senast under 2019. Att ducka för Moskvans dekret är fortfarande en populär sysselsättning hos de regionala makteliterna. Det spelar nu mindre roll, repressionen växer i takt med protesterna, guvernörer åtalas, duman beviljar skarpa skott vid behov av att kontrollera demonstrationer, demonstranter förföljs, misshandlas och döms till fängelse för att bara nämna några åtgärder. Ledande politiska aktörer utsätts för mordförsök, som i fallet Navalny, stundtals med dödlig utgång som i fallet Boris Nemtsov. Hundratals journalister har mördats eller försvunnit sedan år 2000 och antalet politiska fångar ökar enligt Amnesty stadigt.

Den ryska aggressionen mot omvärlden och brytandet av den europeiska säkerhetsordningen har tvingat denna att återupprusta och svenska skattebetalare har fått bidra med åtskilliga miljarder, som kunde använts på ett bättre sätt. Bunkermentaliteten vårdas av uppenbara politiska skäl, hotbilden behövs för att hålla Putins popularitet på höga nivåer.

Vad har vi då lärt, om något, av den ryska utvecklingen? Svaren går, enligt min syn i resignationens tecken: vi kan naturligtvis alltid hoppas på en positiv utveckling, men bör samtidigt förbereda oss på en negativ. En annan slutsats blir oförutsägbarheten och den nödvändiga försiktigheten i prognoser. Jag tror att den förmodligen säkraste vägen är att bygga på de avgörande komponenterna – ekonomins hållbarhet, levnadsstandarden, demografin och miljöns roll, d v s faktorer

som inför de stora problem man här står inför kanske kunde framtvinga politiska förändringar i liberal riktning. Jag har dessvärre svårt att se några sådana under de närmaste åren, även om jag är medveten om att vi en gång betraktade den sovjetiska staten stabil tack vare sin militära styrka och stora säkerhetsapparat men förbisåg att brist på legitimitet och en hållbar ekonomi åstadkom en söndervittring. Delar av den bilden syns nu igen. En tänkbar förändring på sikt skulle därför kunna utgöras av en alltmer missnöjd befolkning som ser realinkomsterna fortsätta sjunka eller någon oväntad större katastrof som utlöser en folklig okontrollerbar vrede. En palatskupp av något slag kan inte heller uteslutas. När detta kan ske står skrivet i stjärnorna, hundratusentals har redan demonstrerat utan resultat.

Makten har under tiden successivt byggt allt högre skyddsmurar i form av lagar, för-

stärkta säkerhetsorgan och repressiva förordningar. Putins efterträdare kommer knappast att bli den store demokratiska reformatorn, någon sådan är inte synlig. Putin kommer med stor sannolikhet, likt Jeltsin, se till att efterträdaren utgör en garant för kontinuitet och för sin egen säkerhet. Denna typ av successionsordning torde dessvärre bli bestående inom den förutsägbara framtiden. De få ljuspunkterna – ett större politiskt engagemang och mindre Stalinsympati bland yngre, smart röstning och ökande missnöje – kommer sannolikt att bemötas på traditionellt sätt med ökad manipulation, förfalskade valresultat och repression. Omvärlden och stora delar av den ryska befolkningen kan bara härda ut och hoppas, alltmedan pendeln åter tycks ha fastnat och mörkret tättnar.

Författaren är f d byråchef och ledamot av KKrVA.